

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.- Jun. 2022, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2022ء، مسلسل شمارہ 13

☆ ڈاکٹر شوکت حیات

INSTABILITY OF LIFE PRESENTED IN QISSA HEER WARIS SHAH

ہیر وارث شاہ وچ دنیا دی بے ثباتی

Abstract

Instability of the world is an important theme in the teachings of Sufism in the Subcontinent. The Sufis of this region are often urged not to fall in love with this transient world. A Sufi of this land always speaks of love of God, guides the people to the service of the mankind and encourages them to remember the day of judgment as well. Just like other Sufis of the Subcontinent, Waris Shah himself belongs to the same tradition of Sufis whose teachings are about love, morality, struggle for virtue and transience of life. Waris Shah's poetry advocates for the instability of the world but with insistence upon action. He says so because he thinks that man does not only belong to this

☆ اسٹنٹ پروفیسر فارسی، گورنمنٹ دیال سنگھ گریجویٹ کالج، لاہور

world but to the next world as well. Almost all the Sufis of this region talked about the instability of this world. Waris Shah has beautifully linked action and instability of this world in his poetry. Instead of inaction, he teaches of hardwork. In this article the instability of the world will be discussed in light of the "Heer" Warish Shah, the famous Punjabi poet. The cognizance of the transient nature of this world compels man to virtue and humility. Waris Shah, through his "Heer" has succeeded in inculcating this feeling in his readers. This instability of the world is discussed in this article in the light of Waris Shah's "Heer".

Keywords: Instability, Sufism, Teaching,
Subcontinent, Waris Shah

برصغیر دی دھرتی عارفان تے صوفیاں دامر کز اے۔ اسلام ور گے سوہنے دھرم دے پرچار لئی ایس خطے دے صوفیاں نے ودھ توں ودھ کم کر کے برصغیر پاک و ہند دی دھرتی نوں اسلام دے چائن نال رشنا یا اے۔ ایہہ بزرگ سدا جاری رہن والے چشمے نیں تے ساکال لئی روحانی سکون دا کارن۔ ایہناں دیاں کوششاں پاروں اسلام ایس خطے دا وڈا تے چوٹا مذہب بن چکیا اے۔ ایہناں بزرگاں وچوں اک وارث شاہ نیں جیہڑے تصوف تے عرفان دی نگری وچ اچی کوئی تے نیں۔ اوہناں اپنے پرچار تے صوفیانہ کوتاراہیں خدادی مخلوق دی اگوائی کیتی۔ وارث شاہ نے قصیدہ بردہ شریف دا ترجمہ کیتا اوہناں دی اک کتاب "سسی وارث شاہ معہ دوہڑہ جات" وی لکھی اے پر آدر اوہناں نوں ہیرا رانجھا دی کتھا لکھن پاروں لہی، اوہ کسے ہو کر کتاب ولوں نہیں لہی سکی۔ اوہناں ہیرا رانجھا لکھ کے ناصر

داستان نوں سگوں اپنے آپ نوں وی سدادی حیاتی دتی۔ اکرم شیخ موجب:

”سید وارث شاہ کو ایک منفرد مقام حاصل ہے جو انھیں ہیر کا مقبول عام قصہ لکھنے سے ملا۔ یہ قصہ اگرچہ ان سے پہلے بھی مختلف شاعروں نے بیان کیا مگر وارث شاہ کی طرز بیان، اسلوب اور لفظیات نے اس کو زندہ جاوید بنا دیا تو اس کے ساتھ ہی انہوں نے جس طرح اپنے سماجی شعور میں عوامی رجحانات و میلانات، انسانی نفسیات اور معاشرتی اقدار کا بھرپور استعمال کیا ہے اس کی مثال کہیں اور نہیں ملتی۔“ (1)

دنیا دی بے ثباتی اجیہا موضوع اے جیہدے ول کو یاں تے ادبیاں عارفاں تے صوفیاں خاص دھیان دتا۔ پورب دی دھرتی وچ کوئی کوی ادیب یا لیکھک اجیہا نہیں جس دنیا نوں عارضی تے معمولی نہ جانیا ہووے۔ صوفیاں اگے دنیا دی مادیت کوئی اہمیت نہیں رکھدی سگوں اوہناں لئی روحانی تے باطنی شیواں دی ودھیرا اہمیت اے۔ جگ دی بے ثباتی برصغیر وچ صوفیاں دی تعلیم دا اہم خاصہ اے۔ صوفی دنیا نال من نہ لان دی تاکید کردے تے رب نال پیار پاؤندے، لوکاں دی سیوا کرنا اوہناں دا دھرم تے عیش آرام چھڈ کے رب دی یاد وچ گواچے رہنا اوہناں دا طریقہ سی۔ نذیر محمد طاہر نذیر ہیر وارث شاہ 'وچ لکھدے نیں:

”وارث شاہ سے پہلے اور بعد میں بہت سے شعرا یہ داستان لکھنے میں کامیاب ہوئے ہیں، لیکن حقیقت یہ ہے کہ ان میں سے ہر ایک میں کوئی نہ کوئی خوبی موجود ہے لیکن وارث شاہ کی طرح ہر قسم کی خوبصورتی اور کمال کسی اور میں نہیں ہے۔“ (2)

عارفاں نے جیون دے عارضی ہون دی سچائی نوں اگھیڑیا تے فانی دنیا وچ مسافراں وانگ ویلا لیاون دی مت دتی۔ وارث شاہ دا صوفیاں دے ایسے گروہ نال سمبندھ سی جیہڑے ہمیشہ عمل، پیار، چنگیائی تے نیکی کرن دے نال نال اپنے انت بارے سوچ وچار دا سبق دتا۔ اوہ فانی دنیا تے اعتبار توں کوہاں دور سن۔ جہان دی بے ثباتی ہیر وارث شاہ دا اہم موضوع اے۔ وارث شاہ دا مننا سی کہ جہان فانی تے عارضی مہمان خانہ اے، جتھے ہر جی نے اپنا ویلا

لنگھا کے وطن ول پرت جانا اے۔ کسے شے نے اپنے روپ تے شکل وچ سدائی نہیں رہنا۔ اوہناں دنیا نوں فنا دا مقام آکھیا:

ایہہ جگ مقام فنا دا اے، سبھا ریت دی کندھ ایہہ جیونا اے
چھاں بدلاں دی عمر بندیاں دی، عزرائیل نے پاڑنا سیونا اے
آج کل جہان دا سہج میلا، کسے نت نہ حکم تے تھیونا اے
بھانویں تخت بے بھانویں زمیں سوئے، آخر خاک دے وچ رلیونا اے

(3) ا؟ ب حیات جے پیونا اے

جیون فنا ہون والا اے کوئی ایس سچ توں انکاری نہیں۔ وارث شاہ دی کوتا وچ جیون دی بے ثباتی تے فنا پذیری دا کئی تھاواں تے ذکر اے ایس وچار نے اوہناں دی کوتا وچ نواں پن گھڑیا۔ اوہ نوشیروان عادل، سکندر، فرعون تے نمرود ہوراں دی مثال دیندیاں آکھدے نیں:

باغ چھڈ گئے گوپی چند ورگے، شداد فرعون کہا گیا
نوشیرواں چھڈ بغداد ٹریا، اوہ اپنی وار لنگھا گیا
آدم چھڈ بہشت دے باغ ٹھا، بھلے و سرے کنک نوں کھا گیا
فرعون خدا کہائے کے تے، موسیٰ نال اٹھنڈ جگا گیا

نمرود شداد جہان اُتے، دوزخ اتے بہشت بنا گیا (4)

صوفی کویاں دا عقیدہ سی دنیا دا دھن تے دولت دھوکھا اے۔ دھن دولت عارضی نیں۔ انہاں تے مان نہیں
قبر وچ عمل کم آنے نیں۔ عارف تے صوفی نیک عملاں دی پریرنا دیندے رہے جے لوک قبر وچ سکھ تے شانتی
پان۔ وارث شاہ ہوراں ایس دنیا دی دھن دولت دا حرص نہ کرن دا سبق دتا:

وارث شاہ ایہہ حرص بے فائدہ امی، اوڑک ایس جہان توں پاوانا کیہ (5)

قبر وچ دیوٹ خنزیر ہوسن، جیہڑ یلا ڈکرن دھن مال دے نی (6)

وارث شاہ ہوراں صوفیاں دے گروہ نال تعلق پاروں جہاں لئی دھن، دولت، طاقت تے دنیا دی بادشاہی اہمیت نہیں رکھدی۔ دنیا فانی اے۔ اوہناں جذبے نال جہان دی بے ثباتی دا ذکر کیتا جیہدے وچ نہ کوئی بناوٹ اے تے نہ کوئی دکھاوا سکوں سادہ تے ہلکے پھلکے طریقے نال اپنی گل بیان کیتی۔ وارث شاہ دی تعلیم توں سبق ملدا اے کہ ایہہ جہان فانی اے اتھے کسے نوں ثبات نہیں۔ اصل گھر اوہ گھر اے جس ول مڑ کے جانا اے۔ اوہناں موجب:

راجھا آکھدا ایہہ جہان سفنہ، مرجاونا ایں متوالیے نی
تساں جیہاں پیار دیاں ایہہ لازم، آئے گئے مسافراں پالیے نی
ایڈا حسن دا نہ گمان کچے، نالے پلنگ ہے سنے نہالیے نی
آساں رب دا آسرا رکھیا اے، اٹھ جاونا اے نیناں والیے نی (7)

وارث شاہ نے بے ثباتی تے کریا نوں سوہنے ڈھنگ جوڑیا۔ پرچار وچ جتھے اوہناں مجازی عشق توں حقیقی عشق تیکر سفر کیتا، اتھے اوہناں جگ دے انت نوں ودھیا ڈھنگ بیان کیتا۔ جگ دے فانی ہون دی سوچ تے انت دی یاد انسان نوں چنگے کماں ول پریدی اے، انسان دے دل وچ ہمدردی تے نرم دلی پیدا کردی اے کچھ کرن دا جنون تے ایس لحاظ نال وارث شاہ ہوراں کلام پڑھن والیاں وچ ایہہ بھاونا پیدا کرن وچ سفل ہوئے۔ وارث شاہ درس دیندے کہ جیون چار دناں دا اے، ایس لئی فنادی تھاں نال من نہیں لانا سدھراں دا غلام نہیں ہونا سکوں نیک تے چنگے کماں نال جیون دا پندھ کٹنا اے۔

وارث شاہ وساہ کیہ زندگی دا، ساڈی عمر ہے نقش پتاسیاں تے (8)

وارث شاہ لالچ توں تے دنیا دیاں سدھراں توں دور رہن دے پرچار ک سن۔ اوہناں دا عقیدہ سی کہ جہان فانی اے۔ ہر شے نے مک جانا اے تے خدای ذات توں دکھ کسے نہیں رہنا ایس لئی جگ نال من لان دی لوڑ نہیں۔ کتاب ”یادگار وارث“ دے مصنف ضیاء محمد لکھدے نیں:

”انسان دو چیزوں کا بنا ہوتا ہے۔ ایک روح اور دوسرے جسم۔ جسم فانی ہے اور روح ابدی یا غیر فانی۔ روح کی غذا ذکر الہی ہے۔ جس قدر ذکر و فکر یا مجاہدہ و مراقبہ کی کثرت ہوگی اور حرص و ہوا، بخل و کینہ، لذات و خواہشات

سے پرہیز ہوگا اسی قدر روح کو زیادہ غذا مہیا ہوگی۔‘ (9)

وارث شاہ لئی جگ دی کوئی اہمیت اے تے انسان دی سندرتا تے جوانی دی۔ اوہ روپ تے جو بن نوں عارضی مندے اوہناں موجب بے ثبات جگ وچ انساناں دا آنا جانا جاری اے، ایہہ فنا دا مقام اے، ایس لئی ایس تے بھروسہ نہیں لکھدے نیں۔ وارث شاہ دیاں تعلیماں وچ کرم دی ہدایت دے نال جگ دی بے ثباتی دا ذکر اے کیوں جے اوہناں دانمنا سی کہ انسان نوں صرف دنیا نال سمبندھ نہیں رکھنا سگوں یاد رکھنا اے ہوو دنیا وی اوسدی اڈیک وچ اے۔ اوہنوں دھن دولت تے طاقت دے نشے وچ دھت ہو کے کمزوراں تے ظلم نہیں کرنا کیوں جے اک دن اوس وی کسے طاقت نوں جواب دہ ہونا اے۔ وارث شاہ ہوو راں دانمنا اے کہ انسان نوں فانی دنیا تے اعتبار نہیں کرنا مکار جھان دے ون سونے رنگاں نوں ویکھ کے دھوکھا نہیں کھانا کیوں جے موت اوسدی اڈیک وچ اے۔ آکھدے نیں:

عزرائیل ہتھ قلم لے ویکھدا اے، تیرا نام ایس جگ توں چھیکنے نوں

وارث شاہ میاں روز حشر دے نوں، انت لیکھا سداں لگے لیکھنے نوں (10)

پنجاب دے صوفیاں انوسار ایس جہان دے گل بوٹیاں، ون سونے پھلاں تے باغاں دی چاہ وچ انسان نوں بھلنا نہیں چاہیدا کہ ایہہ ریگانی تھاں اے۔ اخیر ایتھوں چلانا اے۔ وارث شاہ ہوو راں دے انوسار انسان دا جیون چھیتی لنگھ جان والے ویلیاں دا مجموعہ اے۔ ہر پل انسان اپنی موت دے نیڑے ہوند ا جاند اے تے اخیر حیاتی نوں موت دے حوالے کر دیندا اے۔ فنا پذیر یں دا احساس حیاتی دے عیش تلخ کر دیندی اے۔ دنیا دی ہیہ بہت کمزور اے۔ آکھدے نیں:

نزع وقت نے کسے داسا تھرلنا، خالی دست تے جیب ہی جھاڑ نیں گے

جیہڑے چھڈ کے راہ حلال دے نوں، تگن نظر حرام دی مار نیں گے

قبر وچ بہا کے نال گزراں، اوتھے پاپ تے پُن نتار نیں گے

وارث شاہ ایہہ عمر دے لال مُہرے، اک روز نوں عاقبت ہار نیں گے (11)

عارضی دنیا توں بیزاری فقر تے تصوف دی روح اے۔ فقر تے تصوف دی راہ تے ٹرن والیاں دے جیون

وچ اجیہا موڑ آؤندا اے جدوں سنسار تے ایہدیاں ساریاں شیواں توں بیزار ہو جانداں جگ دے عیش آرام نظر انداز کر کے سچ دی کھوج وچ مست ہو جانداں نیں۔ وارث شاہ ہوراں دا عقیدہ کہ اتھے کجھ پلاں لئی آئے واں۔ ہر شے دا انت تے جگ دی اصلیت اے۔ جگ دی بے ثباتی بارے گل کردے تے فیروڈے تے ڈونگھے شہداں دا ورتاوا کردے نیں۔ اوہناں دے کلام وچ ہیر تے رانجھے دی کتھار اپیں مجازی عشق توں حقیقی عشق دا سفر اوہناں نوں صوفیاں دی اوس لڑی وچ کھلاردا اے جہناں دا مقصد حق دی راہ تے ٹر کے رب دی کھوج کرنا اے۔ اوہ جیون ہی چنگا اے جیہڑا ایمان نال لنگھے کیوں جے سب نے ٹر جانا اے تے مڑ واپس نہیں آنا:

گئی عمر تے وقت نہیں فیروڈے، گئے کرم تے بھاگ نہ آوندے نیں
گئی لہر سمندر دی تیر چھٹا، گئے مزے تے سمے نہ آوندے نیں
گئی گل زبان تھیں آپ چھٹا، گئے روح کلبوت نہ آوندے نیں
گئی جان جہان تھیں چھڈ جتے، کئی ہور سیانے فرماوندے نیں

مڑ اتنے فیروڈے نیں، رانجھے یار ہوری مڑ آوندے نیں (12)

جگ دی بے ثباتی دا ذکر فانی دینا نال من لانا کسے طرحاں ٹھیک نہیں۔ دنیا نوں سراں سمجھنا۔ جیویں پروہنے خانے وچ پروہنے دا کوئی کم نہیں اوہنوں جس طرحاں وی روٹی پانی ملے اوہ چاہے انچا ہے سو یکا کر کے اپنا سماں بتاندا اے۔ اوہ جان دا اے کہ اوسدی منزل۔ وارث شاہ ہوراں دے انوسار دنیا توں بالکل منہ موڑ لینا وی ٹھیک نہیں، کیوں جے انسان تے نال ڈھیر ذمے واریاں نیں اوہ کسے طرحاں اپنیاں ذمے واریاں تے اپنے آئے دوالے توں بے خبر نہیں۔ اوہ عقل تے سمجھداری راہیں مشکلاں دا حل لہندا اے۔ صوفی جگ دی بے ثباتی دا ذکر ایس لئی وی کردے نیں تاں جے انسان لالچ، طمع تے دوجیاں اخلاقی برائیاں دا شکار نہ ہو جاوے۔ حقی گل ایہہ کہ وارث شاہ نے عشق دے مضمون دے نال نال تصوف دے دو جے ضروری موضوعات جیہناں وچوں دنیا دی بے ثباتی اک اے، نوں اپنی کوتاہی وچ تھیں بیان کیتا۔ جیہڑا پڑھنا تے کھوجنا ضروری اے جے پنجابی زبان دے وڈے کوی دے تخیل دے ہر پہلو نوں سمجھیا جاسکے۔

حوالے

- 1- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ مع اردو ترجمہ، مترجم اکرم شیخ، بک ہوم، لاہور، 2010ء۔ ص 6
- 2- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ، بہ اہتمام نذیر محمد طاہر نذیر، خزینہ؟ علم و ادب، لاہور، 2000ء۔ ص 8
- 3- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ، بہ اہتمام سلمان خالد، عبداللہ اکیڈمی، لاہور، س۔ن، ص 103
- 4- اوہی، ص 170
- 5- اوہی، ص 172
- 6- اوہی، ص 233
- 7- اوہی، ص 31
- 8- اوہی، ص 194
- 9- ضیاء محمد، یادگار وارث، پنجاب یونیورسٹی مین لائبریری کتاب
- 10- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ، بہ اہتمام سلمان خالد، عبداللہ اکیڈمی، لاہور، س۔ن، ص 147
- 11- اوہی، ص 80
- 12- اوہی، ص 92